

PRATARMĖ

Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas Lietuvoje

Vita Petrušauskaitė, Karolis Žibas

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRO ETNINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS

A. GOŠTAUTO G. 11, LT-01108 VILNIUS

EL. PAŠTAS: KAROLIS@CES.LT, VITA@CES.LT

Etniškumo studijos, 2015/1. P. 5–9 © Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2015

Globalios migracijos klausimai, kurie apima ir darbo jėgos migracijos politiką, užima svarbią Europos Sąjungos (ES) politinės darbotvarkės dalį. Politiniu lygmeniu vis aiškiau suvokiama, kad norint didinti ES ekonomikos konkurencingumą, spręsti visuomenės senėjimo problemą ir kurti žiniomis paremtą ekonomiką būtina tobulinti darbo jėgos imigracijos politiką. Kartu pripažįstama, kad pereidamos nuo industrinės prie žinių ekonomikos daugelis valstybių narių susidurs su darbo jėgos poreikiu, kurio negalės patenkinti vien tik vietiniai darbuotojai (Sipavičienė ir Jeršovas 2010). Darbo jėgos poreikį iliustruoja pasaulinis ekonominės migracijos portretas. Šiuo metu pasaulyje yra apie 232 mln. migrantų; manoma, kad apie 90 proc. jų yra darbo migrantai ir jų šeimos nariai, siekiantys kitose šalyse užsitikrinti ekonominę ir socialinę saugumą (Tarptautinė darbo organizacija 2014). Globalizacija, demografinė kaita, konfliktai, pajamų skirtumai ir klimato kaita vis labiau didina darbo migrantų ir jų šeimų tarptautinį mobilumą. Vis dėlto didėjant darbo jėgos migracijai atsiranda naujų iššūkių. Nors darbo jėgos migracija tapo globalios ekonomikos augimo pamatu, nepaisant pastangų apsaugoti darbo migrantų teises, dauguma jų lieka pažeidžiami ir patiria didžiules rizikas (Koehler et al. 2010).

Šiame leidinyje pristatomi 2014–2015 m. įgyvendinto projekto „Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas Lietuvoje“¹, kurį vykdant atlikta išsami į Lietuvą dirbti atvykusių ne ES piliečių situacijos, rezultatai. Atliekant tyrimą buvo analizuojama tikslinės grupės – darbo migrantų iš ne ES šalių, t. y. Lietuvoje dirbančių ne ES šalių piliečių, kuriems leidimas gyventi Lietuvoje

¹ Projektą įgyvendino Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto ir VšĮ *Diversity development group* darbuotojai, projektas finansuotas pagal Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai 2013 m. metinę programą, projekto Nr. EIF/2013/7/04/RM/1.

išduotas darbo pagrindais, – padėtis Lietuvos darbo rinkoje ir visuomenėje. Ši į Lietuvą gyventi ir dirbti atvykstančių migrantų grupė iš kitų išsiskiria savo teisinės padėties šalyje laikinumu ir nesaugumu – užsieniečiai, kuriems leidimas gyventi Lietuvoje išduodamas darbo pagrindais, teisę pasilikti šalyje turi tik tol, kol galioja jų darbo sutartis (išskyrus aukštos kvalifikacijos darbuotojus). Nutrūkus darbo santykiams (pvz., darbdaviui nutraukus sutartį) darbo migrantas praranda teisinį pagrindą gyventi šalyje ir privalo iš jos išvykti. Toks teisinis darbo migrantų padėties reguliavimas lemia didesnę darbuotojų pažeidžiamumo riziką Lietuvos darbo rinkoje – galios disbalansas tarp darbdavio ir darbuotojo iš užsienio sudaro sąlygas galimam darbdavių piktnaudžiavimui, o darbuotojų galimybės apginti savo teises nutrūkus darbo santykiams yra itin ribotos.

Per pastaruosius dešimt metų buvo atlikta keletas migrantų iš ne Europos Sąjungos šalių padėtį Lietuvoje analizuojančių tyrimų (Beresnevičiūtė, Leončikas ir Žibas 2009; Kaźmierkiewicz 2009; Darbo ir socialinių tyrimų institutas 2009², Sipavičienė ir Jeršovas 2010; IOM 2015 ir kt.), tačiau iki šiol dauguma tyrimų remdavosi teisinių dokumentų, oficialiosios statistikos ir antrinių šaltinių analize. Migrantų apklausos, apimančios įvairias migrantų grupes ir leidžiančias surinktus duomenis palyginti su bendrais šalies gyventojų rodikliais, Lietuvoje atliekamos retai – Lietuvoje gyvenančių ir dirbančių migrantų grupė nėra pakankamai didelė, kad būtų patikimai atspindėta atliekamuose statistiniuose tyrimuose, o tikslinės migrantų apklausos yra gana brangios ir kol kas neįtrauktos į migracijos ir integracijos politikos įgyvendinimo programas Lietuvoje. Atliekant pristatomą tyrimą atlikta darbo migrantų iš ne ES šalių apklausa (N = 321) – antroji didelė ir patikima Lietuvoje atlikta migrantų apklausa³, leidžianti surinkti išsamius duomenis apie darbo migrantų padėtį šalies darbo rinkoje ir visuomenėje ir papildanti valstybės institucijų renkamus statistinius duomenis. Per apklausą surinkta informacija apie darbo migrantų darbo ir gyvenimo sąlygas (galimybes derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus, darbo laiką, karjeros galimybes, darbuotojų saugumą ir pasitenkinimą darbo vieta, galimybę naudotis socialinėmis garantijomis ir kt.), naudojimąsi socialinėmis paslaugomis ir požiūrį į gyvenimą

² *Trečiųjų šalių piliečių ir darbdavių (atskirų institucijų vadovaujančio personalo) tyrimų rezultatų analizė, išvadų rašymas.* Tyrimo ataskaita. Projektas *Trečiųjų šalių integracijos į darbo rinką tyrimas, gerinant žinias ir informacijos kaupimą apie jų poreikių įvertinimą* (projekto Nr. EIF/2007/1/09/RM/3). Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Vilnius, 2009. Su tyrimo rezultatais galima susipažinti Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo rinkos tyrimų institute.

³ Pirmoji didelė kiekybinė migrantų iš ne Europos Sąjungos šalių apklausa buvo atlikta 2009 m. Socialinių tyrimų institutui įgyvendinant projektą *Lietuvoje gyvenančių trečiųjų šalių piliečių integracijos politikos vertinimo principai ir rodikliai* pagal Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai 2007 m. metinę programą (sutarties Nr. D4-657/EIF/2007/1/11/RM/2/STI/ETC/ESFA/1). Vykdam šį tyrimą apklausta 510 Lietuvoje gyvenančių ne ES piliečių, tarp jų ir turintys darbo leidimus.

Lietuvoje leidžia pristatyti išsamesnį darbo migrantų grupės portretą, analizuoti atvykusių darbuotojų pažeidžiamumo ir izoliacijos ar marginalizacijos riziką, aptarti galimas socialinės integracijos kliūtis.

Siekiant pateikti išsamią darbo migrantų padėties Lietuvoje analizę, vykdamant pristatomą projektą „Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas Lietuvoje“, be kiekybinės darbo migrantų apklausos, buvo pasitelkti ir kiti tyrimo metodai. Rengiantis kiekybinei apklausai ir formuojant tyrimo instrumentus buvo atlikta teisinių ir politinių dokumentų analizė, leidžianti įvardyti veiksnius, turinčius įtakos darbo jėgos migracijos struktūrai Lietuvoje, ir išanalizuoti darbo migrantų (kvalifikuotų ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų) teisinį statusą šalyje. Interpretuojant apklausos rezultatus itin svarbios informacijos buvo gauta per interviu su migracijos ir užimtumo srityje dirbančiais ekspertais (N = 10) – ji leido pagilinti anketine apklausa gautų duomenų analizę, aiškiau identifikuoti galimas darbo santykių ar socialinės integracijos problemas. Taip pat buvo atlikta reprezentatyvi visuomenės nuostatų imigracijos atžvilgiu apklausa. Pagal projektą atliktas tyrimas pagrindžiamas ir išsamiai aptariamas Karolio Žibo ir Vitos Petrušauskaitės straipsnyje *Darbo migrantai Europoje ir Lietuvoje: gyvenimo ir darbo sąlygų problematika*, tiriant naudoti darbo migrantų apklausos instrumentai aptariami Vitos Petrušauskaitės ir Aleksandros Batuchinos straipsnyje *Darbo migrantai iš ne Europos Sąjungos šalių Lietuvoje: migracijos struktūra ir apklausos organizavimo iššūkiai*, apklausos rezultatai pristatomi Vitos Petrušauskaitės, Karolio Žibo ir Aleksandros Batuchinos straipsnyje *Darbo migrantų Lietuvoje gyvenimo ir darbo sąlygų rodiklių sąvadas*.

Vijos Platačiūtės straipsnyje *Darbo jėgos reguliavimo modeliai: Lietuvos atvejo aptarimas* pristatoma išsami darbo jėgos imigracijos politikos ir darbo migrantų teisinės padėties Lietuvoje analizė. Valstybės įgyvendinamos migracijos politikos ir jos tikslų analizė leidžia įvertinti šalyje taikomus darbo jėgos imigracijos reguliavimo modelius (priėmimo programas, darbuotojų atrankos kriterijus, atvykimo ir buvimo šalyje kontrolės metodus) bei darbuotojų iš užsienio pritraukimo svarbą įgyvendinant strateginius valstybės ūkio raidos tikslus. Teisinio darbo migrantų statuso reguliavimas yra svarbus vertinant galimą darbuotojų iš užsienio pažeidžiamumo riziką – straipsnio autorė aptaria, ar esamas darbo santykių reguliavimas leidžia darbuotojui tinkamai apginti save esant darbo teisės pažeidimams, kokios yra darbo migrantų galimybės naudotis darbuotojams Lietuvoje priklausančiomis socialinėmis garantijomis (ligos, nedarbo, motinystės (tėvystės) draudimu) ir viešosiomis paslaugomis (sveikatos, švietimo, socialine parama ir kt.), įvertina galimybes užtikrinti darbuotojų iš užsienio ekonominį saugumą (pvz., galimybę pakeisti darbdavį ar darbo vietą neišvykstant iš šalies).

Giedrės Blažytės straipsnyje *Visuomenės nuostatos imigracijos atžvilgiu ir jų atsiradimo priežastys* pristatomi 2014 m. atliktos visuomenės nuostatų apklausos rezultatai Lietuvos visuomenės nuostatas aptariant platesniame Europos Sąjungos šalių kontekste. Straipsnio autorė pateikia skirtingų šalių visuomenių požiūrį į imigraciją ir migrantų grupes, išskirdama galimas šių nuostatų atsiradimo priežastis. Lietuvos visuomenės nuostatų analizė yra svarbus instrumentas siekiant įvertinti aplinką, į kurią patenka į Lietuvą dirbti ir gyventi atvykę užsieniečiai, – leidžia iširti ne tik visuomenės atvirumą naujoms atvykstančioms migrantų grupėms, bet ir aplinką, kuri yra sukuriama tolesnei migrantų integracijai šalyje.

Vykdamas tyrimą surinkti duomenys apie migrantų užimamas darbo vietas leidžia įvertinti jų padėtį Lietuvos darbo rinkoje, aptarti galimą darbo rinkos segmentavimąsi (pvz., darbo vietų, kurių vengia vietos darbuotojai, atsiradimą) ir darbuotojų pažeidžiamumo riziką (jų naudojimąsi darbuotojams priklausančiomis socialinėmis garantijomis, dalyvavimą profesinių sąjungų veikloje ir t. t.). Svarbu atkreipti dėmesį, kad tyrimo aprėptis apribota tik darbo pagrindu leidimą laikinai gyventi Lietuvoje gavusių migrantų padėties analize – visų Lietuvoje dirbančių užsieniečių padėtis šalies darbo rinkoje nebuvo analizuojama siekiant detaliau įvertinti galimas pažeidžiamumo rizikas, su kuriomis susiduria migruojantys darbuotojai. Vykdamas tyrimą parengtas darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų Lietuvoje rodiklių sąvadas yra svarbus instrumentas, leisiantis padėti tobulinti Lietuvoje kuriamą ir įgyvendinamą darbo jėgos imigracijos ir migrantų integracijos politiką, geriau suprasti darbo migrantų poreikius ir iššūkius šalyje bei stiprinti migrantų integracijos infrastruktūrą.

Leidinyje vartojami terminai

Darbo migrantai, darbuotojai iš užsienio – šie terminai leidinyje vartojami kalbant tik apie projekto tikslinę grupę⁴, t. y. į Lietuvą dirbti atvykusius ne Europos Sąjungos piliečius, kuriems leidimas laikinai gyventi Lietuvoje yra išduotas darbo pagrindais. Terminas apima tiek aukštos kvalifikacijos darbuotojus, tiek darbuotojus, atvykusius pagal Socialinės apsaugos ir darbo

⁴ Projekto tikslinė grupė – darbo migrantai iš ne ES šalių – buvo atrinkti remiantis Gairėse pareiškėjams pagal Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai metinę 2013 m. programą pateiktu EIF programos tikslinės grupės apibrėžimu, t. y. į tyrimo imtį (N=321) buvo įtraukti tik tie respondentai, kurie atitiko šiuos kriterijus:

- asmuo neturi ES valstybės narės pilietybės;
- asmuo turi laikiną leidimą gyventi Lietuvoje (teisėtai gyvena valstybėje narėje);
- asmens leidimas laikinai gyventi Lietuvoje yra išduotas darbo pagrindu, t. y. remiantis Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 40 straipsnio 1 dalies 4, 4¹ ir 13 punktais.

ministerijos patvirtintą trūkstamų profesijų sąrašą. Užsienio piliečiai, atvykę į Lietuvą pradėti verslo, nėra įtraukti į projekto tikslinę grupę.

Darbo jėgos migracija – žmonių judėjimas iš vienos valstybės į kitą siekiant įsidarbinti ir dirbti kitoje, nei turima pilietybė, šalyje.

Trūkstamų profesijų sąrašas – Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro kas pusmetį tvirtinamas Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašas. Sąrašas tvirtinamas vadovaujantis Leidimo dirbti užsieniečiui, jam esant Lietuvos Respublikoje, išdavimo sąlygų ir tvarkos aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2004 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. A1-223 / 1V-310 „Dėl leidimo dirbti užsieniečiui, jam esant Lietuvos Respublikoje, išdavimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2.4 papunkčiu.

Darbo leidimas – kvalifikuotiems trečiųjų šalių (t. y. ne ES šalių) piliečiams išduodamas dokumentas, suteikiantis užsieniečiui teisę dirbti Lietuvos Respublikoje jame nurodytą laiką.

Leidimas laikinai gyventi – dokumentas, suteikiantis užsieniečiui teisę laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje jame nurodytą laiką.

ŠALTINIAI

- Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T., ir Žibas, K. (2009). Migrantų gyvenimas Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir migrantų patirtys. Etniškumo studijos, 2009/2, p. 77–102.
- IOM (2015). *Determining labour shortages and the need for labour migration from third countries in the EU*. EMN focused study. Prieiga: <http://emn.lt/category/tyrimai/studijos/>.
- Kaźmierkiewicz, P. (2009). *The situation of migrants from Belarus, Moldova and Ukraine on the Labour Markets of Latvia, Lithuania, Hungary, Poland, and the Slovak Republic*. Tarptautinė migracijos organizacija, Jungtinių Tautų vyriausiasis pabėgėlių reikalų komisaras, Švedijos migracijos tarnyba, Europos Komisija. Tyrimo ataskaita.
- Koehler, J., Laczko, F., Aghazarm, C., Schad, J. (2010). *Migration and economic crisis in the European Union: Implications for policy*. International Organisation for Migration.
- LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2015). *Įsakymas dėl profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašo pagal ekonominės veiklos rūšis 2015 m. I pusmečiui patvirtinimo*, Nr. A1-655, 2014 12 19.
- Sipavičienė, A., ir Jeršovas, M. (2010). *Darbo jėgos migracija: poreikis ir politika Lietuvoje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Tarptautinė darbo organizacija (2014). Darbo migracija: Faktai ir skaičiai. Prieiga: <http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang--en/index.htm>.